

Hubert MielnikUniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: hubert.mielnik@umcs.pl

ORCID 0000-0002-6299-742X

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.02.11

Klauzula *rebus sic stantibus* (art. 269 kodeksu zobowiązań) w warunkach okupacji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie w świetle tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów¹

ABSTRAKT

Celem artykułu jest zbadanie, w jaki sposób interpretowana była klauzula *rebus sic stantibus* (art. 269 kodeksu zobowiązań) przez sądy polskie (nieniemieckie) w Generalnym Gubernatorstwie. Przebadane zostaną tezy prawne, wydawane przez te sądy, które stanowiły instytucję ujednociającą orzecznictwo, wobec likwidacji Sądu Najwyższego w Generalnym Gubernatorstwie. Okres wojny i okupacji były nadzwyczajną sytuacją, która niewątpliwie wpływała na stosunki umowne pomiędzy stronami. Polski ustawodawca w kodeksie zobowiązań z 1933 r. wprowadził klauzulę *rebus sic stantibus*, która pozwalała na sądową ingerencję w stosunki umowne, w trakcie wystąpienia nadzwyczajnych wypadków. Interesujące jest, w jaki sposób, w porządku prawnym Generalnego Gubernatorstwa reagowano na te okoliczności. W pracy wykorzystano źródła archiwalne, w których odnaleziono tezy prawne sądów polskich (nieniemieckich) dotyczące problematyki artykułu. Tezy prawne nie były oficjalnie publikowane, stąd konieczność wyselekcjonowania i opracowania materiału archiwalnego. Przedstawiono także przegląd najważniejszej literatury dogmatyczno-prawnej i historyczno-prawnej dotyczącej problematyki klauzuli

1 Publikacja została przygotowana w ramach projektu badawczego „Charakter prawny i rola tez prawnych uchwalanych przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie umowy nr UMO-2017/27/N/HS5/00812.

rebus sic stantibus. Przeanalizowano odnalezione orzeczenia sądowe dotyczące art. 269 kodeksu zobowiązań, pod kątem rodzajów zobowiązań, do których stosowana była omawiana klauzula, kolejnym omówionym problemem, będzie kwestia tego, czy sądy polskie (nieniemieckie) odnosiły się do warunków zastosowania przepisu art. 269 kodeksu zobowiązań, w tym tych wypracowanych przez przedwojenne orzecznictwo i doktrynę. Problemem jest, co w warunkach okupacyjnych, w świetle orzecznictwa, oznaczało „nadzwyczajne wypadki”, czy sądy interpretowały to pojęcie niedookreślone w sposób ścieśniający, czy rozszerzający. Hipoteza badawcza artykułu zakłada, że sądy polskie (nieniemieckie) w okresie okupacji niemieckiej stosowały klauzulę *rebus sic stantibus* wyłącznie po spełnieniu warunków określonych przez porządek prawny.

***Rebus sic stantibus* Clause (Article 269 Code of Obligations) in the Conditions of the German Occupation in the General Government. The Perspective of the Polish (Non-German) Courts Legal Theses**

ABSTRACT

The article aims to examine how the *rebus sic stantibus* clause (Article 269 of the Code of Obligations) was interpreted by Polish (non-German) courts in the General Government. The legal theses issued by these courts will be examined. It was an institution that was used to unify the jurisprudence, regarding the liquidation of the Supreme Court. The period of war and occupation was an extraordinary situation, that undoubtedly influenced the contractual relations between the parties. In the Code of obligations of 1933, the Polish legislator introduced the *rebus sic stantibus* clause, which allowed for judicial interference in contractual relations in the event of extraordinary accidents. It is interesting how the legal order of the General Government reacted to these circumstances. The paper uses archival sources, in which legal theses of Polish (non-German) courts, regarding the issue of the article, were found. Legal theses were not officially published, hence the need to select and develop archival material. A review of the most significant dogmatic-legal and historical-legal literature on the issue of the *rebus sic stantibus* clause is also presented in the paper. The next problem discussed will be whether Polish (non-German) courts complied with the conditions of application of Art. 269 of the Code of Obligations, including those developed by pre-war jurisprudence and doctrine. The problem is what, in the light of the jurisprudence, under the conditions of occupation, was meant by „extraordinary accidents”, whether the courts interpreted this notion narrowly or broadly. The research hypothesis of the article assumes that Polish (non-German) courts during the German occupation used the *rebus sic stantibus* clause only after meeting the conditions specified by the legal order.

Słowa kluczowe: prawo cywilne, *rebus sic stantibus*, Generalne Gubernatorstwo, II wojna światowa, kodeks zobowiązań

Key words: civil law, *rebus sic stantibus*, General Government, World War II, Code of Obligations

Wprowadzenie

Przedwojenny polski ustawodawca w kodeksie zobowiązań (dalej: KZ) z 1933 r.² wprowadził jako zasadę ogólną, wyrażoną *expressis verbis*, klauzulę *rebus sic stantibus* (art. 269 KZ)³. Była to jedna z pierwszych w Europie regulacja kodeksowa tej materii. Zasada regulująca wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w II Rzeczypospolitej została wprowadzona do ustawodawstwa na gruncie doświadczeń z okresu I wojny światowej i kryzysów gospodarczych (przewrotów walutowych)⁴. W doktrynie prawa podkreśla się, że w czasie obowiązywania art. 269 KZ ukształtowane zostało rozbudowane orzecznictwo sądowe dotyczące omawianej klauzuli⁵.

Twórcy kodeksu z pewnością nie spodziewali się, że w kilka lat po wprowadzeniu do polskiego systemu prawa klauzuli regulującej wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania, przejdzie ona, być może najważniejszy, test dla tego typu normy, mianowicie wojny z 1939 r. i rozpoczętej w tym roku okupacji niemieckiej.

Celem niniejszego artykułu będzie zbadanie, w jaki sposób interpretowana i stosowana była klauzula *rebus sic stantibus* (art. 269 KZ) w konkretnym, ale specyficznym z wielu względów okresie, mianowicie w okresie okupacji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie (dalej: GG). Jest to ważne ze względu na istotę klauzuli *rebus sic stantibus*, która powinna „dokonywać oceny stanu rzeczy we właściwym czasie”⁶. Przyjęty zakres terytorialny, ograniczony wyłącznie do GG, a nie całości ziem polskich pod okupacją niemiecką, wynika z utrzymania w mocy na tym obszarze, z pewnymi wyjątkami, polskiego

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. 1933 nr 82 poz. 598 z późn. zm.). Więcej na temat kodeksu zobowiązań m.in.: G. Jędrejek, *Polski kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2001, t. XI, z. 1, s. 47-68.

³ Treść art. 269 KZ: Gdyby z powodu nadzwyczajnych wypadków, jako to: wojny, zarazy, zupełnego nieurodzaju i innych klęsk żywiołowych, świadczenie było połączone z nadmiernymi trudnościami lub groziło jednej ze stron rażąca stratą, czego strony nie mogły przewidzieć przy zawarciu umowy, sąd może, jeżeli uzna to za konieczne według zasad dobrej wiary, po rozważeniu interesów obu stron, oznaczyć sposób wykonania, wysokość świadczenia lub nawet rozwiązywać umowę.

⁴ R. Jastrzębski, *Geneza i znaczenie klauzuli rebus sic stantibus w polskim prawie prywatnym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, s. 157 i n.; S. Rundstein, *Niemожność wykonania zobowiązań a wojna*, „Themis Polska” 1918, s. 6 i n..

⁵ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014, s. 76.

⁶ Ibidem, s. 80.

prawa⁷. Przedmiotem badania będą najważniejsze wypowiedzi jurydyczne jednego z dwóch pionów sądownictwa powszechnego w GG, mianowicie – tezy prawne wydawane przez sądy polskie (nieniemieckie). W wyniku badań ustalone zostanie do jakich rodzajów zobowiązań stosowana była omawiana klauzula. Kolejnym przedstawionym problemem będzie kwestia, czy sądy polskie (nieniemieckie) odnosiły się do warunków zastosowania przepisu art. 269 KZ, w tym tych wypracowanych przez przedwojenne orzecznictwo i doktrynę. Dyskusyjne było, co w warunkach okupacyjnych, w świetle orzecznictwa, oznaczało „nadzwyczajne wypadki”, czy sądy interpretowały to pojęcie niedookreślone w sposób ścieśniający, czy rozszerzający?

Teza badawcza artykułu zakłada, że sądy polskie (nieniemieckie) w okresie okupacji niemieckiej stosowały klauzulę *rebus sic stantibus* wyłącznie po spełnieniu warunków określonych przez porządek prawny. Klauzula ta nie była stosowana w sposób bezwarunkowy, sądy brały pod uwagę także wynikającą z art. 269 KZ klauzulę dobrej wiary i zasadę prawomocności orzeczeń sądowych, miarkując przy możliwości jej zastosowania interes obu stron stosunku umownego.

Problematyka orzecznictwa sądów polskich (nieniemieckich), opartego w większości na przedwojennym polskim prawie, pozostaje obszarem do tej pory praktycznie niezbadanym⁸. Wydaje się, że rozszerzenie refleksji naukowej (doktrynalnej) o analizę stosowania prawa polskiego w nadzwyczajnych warunkach okupacji, pozwoli na lepsze zrozumienie badanych instytucji prawa, w tym klauzuli *rebus sic stantibus*.

Przedmiot artykułu dotyczy dwóch obszarów tematycznych. Z jednej strony klauzuli *rebus sic stantibus*, natomiast z drugiej, orzecznictwa sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie, przede wszystkim zaś tez prawnych wydawanych przez te sądy. Tematyka wpływu zmiany okoliczności na zobowiązania ma bogatą literaturę, w skład której wchodzi: współczesne pozycje dogmatyczne⁹, zawierające także pewne refleksje historyczno-prawne;

7 Więcej na ten temat w: H. Mielnik, *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020, s. 127–138.

8 Na temat stosowania prawa przez sądy polskie (nieniemieckie) m. in.: A. Jarkowska, *Criminal cases involving Jews heard in Krakow District Court in the period 1939–1944. A contribution to further research*, „Holocaust Studies. A Journal of Culture and History” 2021; Z. Zarzycki, *Rozwód w świetle aktu Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918–1945*, Kraków 2010.

9 Najważniejsze pozycje: A. Brzozowski, *Wpływ zmiany...;* Idem, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w prawie polskim (na tle niektórych państw obcych)*, Warszawa 1992; Z. Gawlik, *Klauzula rebus sic stantibus w znowelizowanym kodeksie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1990, nr 10–12; Idem, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania de lege lata i de lege ferenda*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” 1987, nr 3; Idem, *W sprawie klauzuli rebus sic stantibus w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 3; W. Robaczyński, *Powrót klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra” 1991, t. 35, nr 11–12, s. 7–16; Idem, *Sądowa zmiana umowy*, Warszawa 1998. Przegląd najnowszego orzecznictwa w: J. Bieluk, *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus). Komentarz praktyczny z orzecznictwem*, Warszawa 2020.

pozycje *stricte* historyczno-prawne¹⁰; opracowania z epoki (naukowe, komentarze i omówienia orzecznictwa)¹¹. Znacznie uboższy jest dorobek nauki dotyczący organizacji i funkcjonowania sądownictwa polskiego (nieniemieckiego) w okresie Generalnego Gubernatorstwa oraz wydawanych przez te sądy tez prawnych¹².

Metodyka pracy

Realizacja założonych celów pracy wymagała przebadania materiałów źródłowych, przede wszystkim zaś źródeł archiwalnych, w których odnaleziono orzeczenia sądów polskich (nieniemieckich) dotyczące problematyki artykułu. Tezy prawne nie były oficjalnie publikowane. Orzeczenie, po uzyskaniu statusu tezy prawnej, w różnej formie, zależnie od dystryktu, było powielane i rozsyłane pomiędzy sądami apelacyjnymi oraz sądami niższej instancji w danej apelacji. Odnalezienie i wyselekcjonowanie istotnych, z punktu widzenia realizacji celów

¹⁰ Zob. L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Wrocław 2000; R. Jastrzębski, *Geneza i znaczenie ...*, s. 155-166; Idem, *Kodeks cywilny austriacki (ABGB) a wykonanie zobowiązań pieniężnych w II Rzeczypospolitej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 3, s. 267-276.

¹¹ Najważniejsze pozycje: K. Danek, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania umowne według Kodeksu Zobowiązań na tle Kodeksu Cywilnego i Austriackiego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937, s. 14-29; J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, t. 1-2, Kraków 1937; A. Liebeskind, *Wpływ zmiany stosunków na treść zobowiązania*, „Głos Adwokatów” 1935, z. 7-8 i 9-10; R. Longchamps de Bérier, *Polskie prawo cywilne. Zobowiązania*, Lwów 1939; K. Przybyłowski, *Klauzula „rebus sic stantibus” w rozwoju historycznym*, Lwów 1926, Idem, *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, R. 51, s. 345 i n.; I. Rosenblüth, *Zmiana zobowiązań ze względu na nadzwyczajne wypadki*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” dodatek do „Gazety Sądowej Warszawskiej” 1935, nr 16.

¹² Na temat sądownictwa polskiego (nieniemieckiego): H. Mielnik, *Charakter tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, z. 3, s. 131-151; Idem, *Legal theses of the Kraków Court of Appeal in 1940–1943*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2021, t. 14 (2021), z. 1, s. 59-82; Idem, *Sądownictwo polskie...;* Idem, *Tezy prawne z zakresu prawa karnego wydawane przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie (1940–1943)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2021, t. 63, z. 1, s. 99-116; Idem, *The legal status of the Jews in proceedings before the Polish (non-German) courts in the Lublin district of the General Government during World War II*, [w:] *Acta historico-iuridica Piłsnensia* 2018. *Stát a právo v běhu času*, red. Villem Knoll, Plzen 2019, s. 54-67; Idem, *The Problems of Confiscation of Private Property in the Legal Theses of Polish (non-German) Courts of Appeal in General Government During World War II*, [w:] *Stosowanie prawa. Historia, praktyka, społeczeństwo*, red. Z. Kopania, Łódź – Kraków 2021, s. 105-126; Idem, *The role of the legal theses of Polish (non-German) courts of appeal in the General Government (1940–1944)*, „Journal on European History of Law” 2021, t. 12, nr 1, s. 40-46; A. Szulczyński, *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945*, Warszawa 2020; A. Wrzyszczyński, *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Zeszyty Majdanka” 1992, t. 14, s. 113-125; Idem, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.

artykułu, orzeczeń wymagało więc odbycia kwerendy archiwalnej w zespołach archiwalnych zawierających akta sądów apelacyjnych z okresu Generalnego Gubernatorstwa. Treść odnalezionych tez prawnych została poddana analizie pod kątem urzeczywistnienia w ich treści warunków okupacji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie, zgodności z przedwojennym orzecznictwem i doktryną oraz nowych interpretacji klauzuli z art. 269 KZ.

Część badawcza

W wyniku przeprowadzonej kwerendy odnaleziono piętnaście tez prawnych dotyczących bezpośrednio albo pośrednio interpretacji art. 269 KZ. Odnaleziono także jedno orzeczenie Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu (dalej jako: WSN w Radomiu) wydane w ramach procedury prawa sprawdzenia¹³, które dotyczyło wyroku opartego na art. 269 KZ i zawarto w nim także interpretację tego przepisu, ale dokonaną przez organ sądowy władzy niemieckiej. Treść tego orzeczenia WSN w Radomiu zostanie przywołana dla pogłębienia obrazu okupacyjnej rzeczywistości prawnej i przedstawienia interpretacji omawianego przepisu pod kątem realizacji interesów niemieckich. Na piętnaście tez prawnych aż czternaście pochodzi z dystryktu warszawskiego, a jedna z dystryktu radomskiego. Nie udało się w przebadanym materiale archiwalnym wyselekcjonować żadnej tezy prawnej wydanej przez sądy z dystryktów: Galicja, krakowskiego i lubelskiego. Ta dysproporcja pomiędzy liczbą tez prawnych wydanych przez sądy z poszczególnych dystryktów wynika po pierwsze, z odmiennej procedury ich wydawania, po drugie, z utworzenia przy warszawskim Sądzie Apelacyjnym biura orzecznictwa, które zatrudniało sędziów odpowiedzialnych za selekcjonowanie orzeczeń istotnych z punktu widzenia praktyki sądowej¹⁴. W innych sądach apelacyjnych nie analizowano w takim szerokim zakresie orzecznictwa sądowego. Wydawane w warszawskiej apelacji orzeczenia były także kolportowane do sądów w innych dystryktach, często więc zastępowały konieczność wydania nowych tez prawnych¹⁵.

Wspomnieć należy także o znaczeniu tezy prawnej Sądu Apelacyjnego w Radomiu. Wydana ona została przez specjalnie do tego powołany przez Witolda Prądyńskiego, kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu, komplet sędziowski. Miała więc charakter abstrakcyjny, nie została wydana na gruncie żadnej toczącej się sprawy. Kierownik Sądu Apelacyjnego w Radomiu przedsta-

¹³ Więcej na temat instytucji prawa sprawdzenia: H. Mielnik, *Prawo sprawdzenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej. Orzecznictwo Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, t. 72, z. 1, s. 211-240.

¹⁴ Więcej na ten temat: H. Mielnik, *Charakter prawny...*, passim.

¹⁵ Ibidem.

wił trzy zagadnienia do odpowiedzi i sporządzenia tezy. Wszystkie zagadnienia odnosiły się do problematyki stosowania art. 269 KZ. Istotność wydanej tezy dla praktyki stosowania prawa podkreśla pismo skierowane przez kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie Józefa Ingerslebena, który do załączonego odpisu tezy, skierowanego do kierowników sądów okręgowych w Lublinie i Zamościu, dodał pismo przewodnie z prośbą o pouczenie o jej treści podległych sędziów z uwagi na „jej zasadnicze znaczenie i wartość wewnętrzną”¹⁶.

Spośród czterestu tez z apelacji warszawskiej siedem zostało sporządzonych na podstawie wyroków Sądu Apelacyjnego w Warszawie, sześć opartych zostało na wyrokach cywilnych wydziałów odwoławczych Sądu Okręgowego w Warszawie, a jedna wydziału odwoławczego Sądu Okręgowego w Siedlcach. W dwóch przypadkach na gruncie jednego wyroku sądowego wydano dwie odrębne tezy prawne.

Większość z wyselekcjonowanych tez (osiem) została sporządzona na gruncie prawomocnych orzeczeń z 1942 r. Po trzy tezy wydane zostały w 1941 r. i w 1943 r. Jedna teza prawna została sporządzona na mocy wyroku z 1940 r. Nie udało się w toku kwerendy archiwalnej odnaleźć żadnej tezy pochodzącej z 1944 r. Dysproporcje w liczbie tez pochodzących z poszczególnych lat wynikają z różnych czynników. Instytucja tez prawnych, jako formy ujednoczenia orzecznictwa w GG, pojawiła się w praktyce sądowej w pierwszej połowie 1941 r.¹⁷

– stąd niewielka liczba tez z pierwszych lat okupacji. Natomiast rok 1944, z uwagi na sytuację militarno-polityczną, był już okresem schyłkowym sądownictwa polskiego (nieniemieckiego), faktyczna działalność trwała wyłącznie przez pierwsze półrocze.

Dyskusja wyników

W odnalezionych tezach prawnych sądy odniosły się do kilku problemów natury prawnej związanych ze stosowaniem art. 269 KZ. Wyróżnić można trzy podstawowe problemy prawne, jakie pojawiają się w analizowanych tezach prawnych. Pierwsza grupa dotyczyła ogólnej problematyki możliwości zmiany treści zobowiązania (interpretacja dobrej wiary; kwestie związane z okresem powstania zobowiązania itd.). W drugiej grupie znajdują się tezy dotyczące kwestii stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* do umów najmu. Ostatnia grupa to tezy prawne poruszające problem możliwości zastosowania art. 269 KZ

¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej jako APL), Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1944 (dalej: SAL), sygn. 13/5, brak paginacji, Pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 30 czerwca 1943 r. do kierowników sądów okręgowych w Lublinie i w Zamościu w sprawie tezy nr 17 Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 27 marca 1943 r.

¹⁷ H. Mielnik, *Charakter prawny...*, s. 140-143.

do świadczeń powstałych na podstawie prawomocnych orzeczeń sądowych (sądowych tytułów egzekucyjnych).

Pierwsza, najwcześniejsza teza dotyczyła możliwości zwolnienia najemcy lokalu przeznaczonego, zgodnie z treścią umowy, na prowadzeniu teatru od obowiązku zapłaty czynszu w okresie od 1 września 1939. Takie żądanie najemca podniósł w odpowiedzi na pozew wynajmującego, który wniósł do sądu o rozwiązanie umowy najmu z winy najemcy. Powyższy problem prawny powstał, ponieważ władze niemieckie w GG zakazały wystawiania spektakli teatralnych¹⁸. Najemca nie mógł więc korzystać z lokalu, z przyczyn niezależnych od siebie, na cele określone w umowie najmu. Sąd uznał żądanie najemcy za nieuzasadnione, w tezie prawnej podniesiono, że po pierwsze, najemca mógł domagać się od wynajmującego zgody na korzystanie z lokalu na inny cel, zbliżony do umówionego lub zwrócić się o przedterminowe rozwiązanie umowy wobec niemożności jej rozwiązania. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał także, że żądanie było tym bardziej niesłuszne, ponieważ najemca podnajmował lokal osobie trzeciej z czego czerpał dochód¹⁹.

W przedstawionej tezie najistotniejsze znaczenie ma wskazanie, że zarządzenie władz niemieckich uniemożliwiające prowadzenie określonej działalności nie było bezwzględny warunkiem do zwolnienia najemcy od obowiązku zapłaty czynszu. Sąd dostrzegł możliwość innych rozwiązań prawnych zaistniałej sytuacji – przeznaczenie lokalu na inny cel, czy przedterminowe rozwiązanie umowy. W ocenianym stanie faktycznym najemca podnajmował lokal osobie trzeciej, jednocześnie nie opłacając czynszu należnego wynajmującemu. Sąd trafnie więc uznał żądania najemcy za niesłuszne. Umowa najmu została rozwiązana na podstawie art. 388 KZ²⁰.

Do problematyki oceny prób, podejmowanych przez dłużnika do wykonania zobowiązania, odnosiły się również inne tezy prawne. W tezie opartej na wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 2 września 1942 r. wskazano, że do oceny możliwości zastosowania klauzuli rebus sic stantibus sąd powinien brać pod uwagę dwa kryteria: interesy obu stron oraz zasady dobrej wiary²¹.

¹⁸ S. Marczak-Oborski, *Teatr czasu wojny 1939–1945*, Warszawa 1967, s. 10 i n; <https://encyklopediateatru.pl/ksiazka/389/teatr-czasu-wojny-polskie-zycie-teatralne-w-latach-ii-wojny-swiatowej-1939-1945/strona/1>, (03.03.2022); T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 2010, s. 266-268.

¹⁹ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 17 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącu kwietniu i maju 1941 r., z. 1 (1941); Wyrok SA w Warszawie z 1 sierpnia 1940 r. CA 261/40.

²⁰ Ibidem.

²¹ R. Longchamps de Bérier w wydanej po zakończeniu II wojny światowej pozycji pisał, że sąd powinien zapewnić „aby wpływ stosunków na zobowiązanie pozostawał ściśle w granicach słuszności i jak najmniej naruszał stosunek prawny wytworzony przez umowę”. Podkreślał, że orzeczenia sądu powinny uwzględniać zasady dobrej wiary i po rozważeniu interesów obu stron. R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 418.

Zdaniem sądu sprzeczne z zasadami dobrej wiary było zachowanie dłużnika, który przez dwa lata od daty terminu zobowiązania nie starał się nawet częściowo spełnić świadczenia²².

Do zasady dobrej wiary odniósł się sąd także w innej sprawie dotyczącej braku spełnienia świadczenia przez dłużnika. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał, że powodowie (wynajmujący) mieli, w warunkach okupacji, znośną sytuację majątkową, natomiast pozwany (najemca) nie miał żadnych dochodów, co w ocenie sądu było sytuacją przejściową. Pozwany przed wojną wynajmował lokal od powodów przez okres 20 lat, regularnie opłacając należny czynsz. Przy orzekaniu skład sędziowski wziął pod uwagę także „wyjątkowe okoliczności obecnych czasów”. W powyższej sytuacji sąd oddalił żądanie powodów eksmisji z mieszkania²³.

Podobne znaczenie miała teza, w której sąd stwierdził, że stosując art. 269 KZ możliwe jest odmówienie eksmisji lokatora (najemcy), nawet jeżeli zalega z kilkoma ratami miesięcznymi czynszu (art. 388 KZ). Warunkiem wstrzymania takiej eksmisji miałby być brak złej woli przy powstaniu zaległości w spłacie zobowiązania, która była skutkiem „ciężkich warunków, w jakich znalazł się lokator w związku z wojną”, a sam lokator wykazywał się dobrą wolą, płacąc czynsz w miarę możliwości oraz ponosząc koszty remontu lokalu²⁴.

W powyższych orzeczeniach warszawski Sąd Apelacyjny oceniając sytuację niepłacenia przez najemcę czynszu wydał odmienne rozstrzygnięcia. Wynikało to oczywiście z różnych sytuacji faktycznych, głównie zaś postawy dłużnika względem zobowiązania. W pierwszej sytuacji dłużnik nie podejmował prób spełnienia świadczenia, w drugiej sytuacji dłużnik dawał gwarancję opłacenia czynszu, ale z przyczyn obiektywnych, braku dochodów, nie był w stanie spełnić zobowiązania. Z powyższego wynika, że Sąd Apelacyjny w Warszawie do możliwości zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus*, oprócz obiektywnie zaistniałych nadzwyczajnych wypadków („wojna”; okupacja niemiecka) brał pod uwagę także subiektywne zachowanie i możliwości stron w tych warunkach (oceniane z punktu widzenia dobrej wiary).

Sądy rozstrzygając kwestie możliwej eksmisji z lokalu brały pod uwagę nie tylko samą dobrą wiarę lokatora, ale także jego stan majątkowy oraz potrzeby lokalowe. W jednej z tez wydział odwoławczy Sądu Okręgowego w Warszawie

²² APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 27 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październik–grudzień 1942 r., z. 4 (1942); Wyrok SA w Warszawie z 2 września 1942 r. nr CA 354/42.

²³ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 21 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach styczniu–marcu 1943 r., z. 1 (1943); Wyrok SA w Warszawie z 2 grudnia 1941 r. CA 557/41.

²⁴ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 31 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu–czerwcu 1943 r., z. 2 (1943); Wyrok Wydz. Odwoł. SO w Warszawie z 14 lutego 1942 r. VII Ca 1737/41.

uznał, że lokator nie mógł proponować zastosowania wobec niego art. 269 KZ i wstrzymania eksmisji, jeżeli zalegał z opłaceniem czynszu za lokal pięciopokojowy, który nie miał służyć mu wyłącznie do zapewnienia „dachu nad głową”. W tej sprawie lokator posiadał znaczny majątek, ale okoliczności wojenne nie pozwalały mu na jego sprzedaż i opłacenie czynszu²⁵.

Kolejnym ważnym problemem prawnym, który pojawiał się na gruncie umów najmu była kwestia interpretacji art. 389 KZ, który dotyczył zakończenia umowy najmu. Problem prawny pojawił się po wprowadzeniu przez ustawodawcę niemieckiego w GG rozporządzenia z 3 dnia marca 1941 r. o sprawach mieszkaniowych²⁶. Na podstawie tego rozporządzenia władze administracyjne mogły ingerować m.in. w zawarte umowy najmu. Pełnomocnik Szefa Dystryktu Warszawskiego na miasto Warszawa (*Beauftragter des Distriktschefs für die Stadt Warschau*) na podstawie przywołanego rozporządzenia wydał zarządzenie z dnia 31 maja 1941 r., na mocy którego umowy najmu i dzierżawy w Warszawie mogły być wypowiedzane przez wynajmującego lub wdzierżawiającego wyłącznie po uzyskaniu uprzedniej zgody urzędu mieszkaniowego (*Wohnungsamt*). Różnie interpretowane przez sądy polskie (nieniemieckie) była kwestia, jakie skutki prawne wywoływały powyższe zgody dla ważności złożonych wypowiedzeń, jaka była ich relacja względem orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich) oraz czy w takim przypadku (uzyskanie zgody *Wohnungsamtu* na wypowiedzenie) możliwa było sądowa zmiana treści zobowiązania (przedłużenie trwania umowy) na podstawie art. 269 KZ.

Wyrokiem z 26 września 1942 r. Sąd Okręgowy w Warszawie stwierdził, że wypowiedzenie umowy najmu mieszkania, która zawarta była na czas nieoznaczony, dokonane bez podania ważnej przyczyny nie mogło być uznane za skuteczne w „warunkach wojennych”. Jednocześnie sąd stwierdził, że udzielenie przez „Biuro Kwaterunkowe” (*Wohnungsamt*) zgody na wypowiedzenie nie zmieniało w niczym sytuacji prawnej w sprawie²⁷. Sąd w tym orzeczeniu stwierdził, że po pierwsze wypowiedzenie umowy najmu mieszkania bez podania ważnych przyczyn, w warunkach okupacji niemieckiej, jest nieskuteczne. Po drugie i ważniejsze sąd uznał, że decyzja *Wohnungsamtu* jest irrelevantna z punktu widzenia polskiego prawa i orzeczenia sądu polskiego (nieniemiec-

²⁵ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 31 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu–czerwcu 1943 r., z. 2 (1943); Wyrok Wydz. Odwoł. SO w Warszawie z 14 lutego 1942 r. VII Ca 1737/41.

²⁶ Rozporządzenie o sprawach mieszkaniowych z 3 dnia marca 1941 r. (Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa, nr 16, s. 75).

²⁷ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 43 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu–czerwcu 1943 r., z. 2 (1943); Wyrok Wydziału Odwoławczego SO w Warszawie z dnia 26 września 1942 r. VII Ca 760/42.

kiego). Czyli w świetle tej tezy wynajmujący mógł wypowiedzieć umowę najmu, jeżeli spełnione zostały wszystkie okoliczności przewidziane przez polskie prawo, w tym te wynikające z klauzul generalnych (dobra wiara) i dopiero po spełnieniu tych przesłanek uzyskana została zgoda *Wohnungsamtu*. Zgoda niemieckiego organu administracyjnego, bez spełnienia przesłanek wynikających z polskiego prawa, miała być dla oceny prawnej sytuacji – nieistotna.

Odmiennej interpretację przyjął Sąd Okręgowy w Warszawie w wyroku z 12 stycznia 1943 r.. Sąd w uzasadnieniu podniósł, że konieczność uzyskania zgody *Wohnungsamtu* na wypowiedzenie umowy najmu lub dzierżawy nie uchyliło art. 389 §2 KZ, lecz wyłącznie ograniczyło możliwość rozwiązania stosunku umownego przez wypowiedzenie, uzależniając korzystanie z tej możliwości od uzyskania właściwej zgody. Warszawski Sąd Okręgowy w tym wyroku uznał, że uzyskanie zgody *Wohnungsamtu* ma dla sądu znaczenie prejudycjalne (art. 197 §3 kodeksu postępowania cywilnego²⁸). W dalszej części uzasadnienia sąd odniósł się do kwestii zastosowania art. 269 KZ. Zdaniem Sądu Okręgowego w Warszawie powołanie się sądu I instancji, który oddalił powództwo wynajmującego (o eksmisję lokatora, po uzyskaniu zgody władzy niemieckiej) na art. 269 KZ było niewłaściwe. Podkreślono, że na gruncie art. 269 KZ sąd mógł nawet rozwiązać umowę, gdyby jej wykonanie było połączone z nadmiernymi trudnościami lub groziło jednej ze stron rażącą stratą, czego strony przy zawieraniu umowy nie mogły przewidzieć, ale przepis ten nie uprawniał sądu do przedłużenia stosunku umownego, obowiązkowo rozwiązanego, wyłącznie dlatego, że jego dalsze trwanie byłoby korzystne dla jednej ze stron (najemcy, z uwagi na trudności lokalowe)²⁹.

Podobny pogląd wyrażony został w kolejnej tezie prawnej Sądu Okręgowego w Warszawie. Zdaniem sądu nie doszło do ustawowego derogowania art. 389 KZ, niemożliwe było więc pozbawienie wynajmującego uprawnienia do wypowiedzenia umowy najmu. Podkreślono, że art. 269 KZ, podnoszony przez najemców w obronie przed żądaniem eksmisji, nie uprawniał sądu do takiej modyfikacji treści zobowiązania, że stawało się ono nierozzerwalne. Istotne było spostrzeżenie sądu, że najemca mógł zarzucać nadużycie prawa wynajmującemu, nie w każdym przypadku, kiedy doszło do wypowiedzenia umowy najmu w warunkach okupacji, ale tylko i wyłącznie, gdyby zostało udowodnione, że wynajmujący wypowiedział umowę nie mając w tym żadnego interesu

²⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego (t.j. Dz.U. 1932 nr 112, poz. 934); dalej jako: KPC.

²⁹ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 44 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu-czerwcu 1943 r., zeszyt 2 (1943); Wyrok Wydziału Odwoławczego SO w Warszawie z 12 stycznia 1943 r. X Ca 1020/42.

prawnego, jedynie w celu szykany lub np. zmuszenia najemcy do zgodzenia się na niedopuszczalnie wysoki czynsz³⁰.

Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie wskazało, że powyżej przedstawiony problem prawny był różnie rozstrzygany przez Sąd Okręgowy w Warszawie. Ta różnica zdań może wynikać, tak jak to zostało przywołane w ostatniej tezie, z różnych okoliczności faktycznych, zachowań i motywacji stron. Nie zawsze wypowiedzenie umowy najmu lokalu mieszkalnego, nawet w warunkach okupacji oznaczało dla dłużnika problemy lokalowe, nie zawsze także działanie wynajmującego dokonywane było w złej wierze.

Interesująca jest spora rozbieżność w ocenie skutków prawnych zgód na wypowiedzenie umów najmu i dzierżawy, wydawanych przez *Wohnungsamt*. Warszawskie biuro orzecznictwa, które przygotowywało zbiory tez i opinii nie opatrzyło tej rozbieżności żadnym komentarzem. Być może w praktyce nie był to duży, często pojawiający się problem³¹. Dla władz niemieckich w GG orzeczenia sądów polskich (nieniemieckich) dotyczące umów najmu (wstrzymanie wypowiedzenia po uzyskaniu zgody *Wohnungsamtu* na podstawie art. 269 KZ), których przedmiotem nie były nieruchomości szczególnie ważne i interesujące, z punktu widzenia interesu niemieckiego, były zapewne nieistotne i mogły pojawiać się w obrocie prawnym. W przypadku jakiegokolwiek naruszenia interesów niemieckich, albo konieczności wzruszenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich), funkcjonowała instytucja prawa sprawdzenia. W świetle obecnego stanu wiedzy nie da się stwierdzić, czy orzeczenia, które stały w sprzeczności ze zgodami *Wohnungsamtu*, były zmieniane w tej procedurze.

Umowy najmu dotyczyła jeszcze jedna teza prawna sporządzona na podstawie wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie. Wynajmujący żądał rozwiązania umowy na podstawie art. 269 KZ z uwagi na znaczny wzrost kosztów centralnego ogrzewania, objętych w umówionej wysokości czynszu. Warszawski Sąd Okręgowy uznał, że nie ma podstaw rozwiązania umowy z tego powodu, nawet jeżeli strony przy jej zawieraniu nie były w stanie przewidzieć zwiększenia

³⁰ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 45 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach kwietniu-czerwcu 1943 r., zeszyt 2 (1943); Wyrok Wydziału Odwoławczego SO w Warszawie z 9 grudnia 1942 r. VI.1 Ca 674/42.

³¹ Odmiennie traktowano sytuacje, kiedy sąd dokonywał orzeczeniem konstytucyjnego przeniesienia własności nieruchomości albo kiedy strony podejmowały czynności zmierzające do obejścia obowiązku uzyskania zgód na sprzedaż nieruchomości. Władze niemieckie wymagały uzyskania niezależnej zgody na dokonanie przeniesienia własności nieruchomości. W tych kategoriach spraw często upominano sądy polskie (nieniemieckie). H. Mielnik, *Sądownictwo polskie...*, s. 351-352. Także: Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej jako: APK), Sąd Okręgowy w Kielcach 1939-1945, sygn. 6, k. 437. Pismo kierownika Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora Dystryktu Radomskiego do kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 18 października 1943 r. w sprawie czynności zmierzających do obejścia ordynacji o obrocie nieruchomościami.

kosztów. Zdaniem sądu wynajmujący w tym przypadku powinien, opierając się również na art. 269 KZ, domagać się zmiany treści zobowiązania, w ten sposób, aby najemca sam pokrywał nadwyżkę kosztów centralnego ogrzewania w porównaniu z wysokością tych kosztów w czasie, kiedy strony zawarły umowę najmu³², miało to być rozwiązane analogiczne do art. 8 ust. 2 ustawy o ochronie lokatorów z 1924 r.³³

Kolejna grupa też dotyczyła problematyki intertemporalnej. Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z 1 sierpnia 1941 r. stwierdził, że żądanie strony o zmniejszenie wysokości świadczenia, ze względu na nadzwyczajne wypadki, jest sprzeczne z zasadami dobrej wiary, jeżeli zobowiązanie powinno być, zgodnie z treścią umowy, wykonane jeszcze przed zaistnieniem nadzwyczajnych wypadków³⁴.

W innej tezie, w której starano się dookreślić termin „nadzwyczajnego wypadku” sąd stwierdził, że nie można za taką sytuację uznać pogorszenia stanu majątkowego dłużnika na skutek defraudacji dokonanej przez jego pracownika. W sprawie tej sąd odmówił rozłożenia świadczenia na raty³⁵.

W kolejnym wyroku Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał, że nie ma podstaw do stosowania art. 269 KZ do umowy zawartej w 1940 r., już w okresie trwania wojny, ponieważ strony przy jej zawieraniu musiały brać pod uwagę „nowe warunki ekonomiczne”. Istotne jest to, że sąd stwierdził, że nawet jeżeli warunki ekonomiczne uległy po 1940 r. zmianie (w domyśle pogorszeniu), to strony powinny taką możliwość brać pod uwagę, ponieważ była ona łatwa do przewidzenia³⁶. W powyższym orzeczeniu sąd wykazał, że klauzula *rebus sic stantibus* nie ma bezwarunkowego charakteru – strony zawierające umowę w okresie okupacji (wojny), a więc w przypadku już trwania (zaistnienia) nadzwyczajnego wypadku, powinny brać pod uwagę możliwość pogorszenia się sytuacji ekonomiczno-gospodarczej.

Podobny pogląd wyraził Sąd Okręgowy w Piotrkowie Trybunalskim, w orzeczeniu, które nie zostało podniesione do rangi tezy prawnej, ale zostało

³² APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 29 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku–grudniu 1942 r., z. 4 (1942); Wyrok Wydziału Odwoławczego Sądu Okręgowego w Warszawie z 7 lipca 1942 r. nr XI I Ca 526/42.

³³ Ustawa z dnia 11 kwietnia 1924 r. o ochronie lokatorów (t.j. Dz.U. 1936 nr 39 poz. 297).

³⁴ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 26 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku–grudniu 1942 r., z. 4 (1942); Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 1 sierpnia 1941 r. nr CA 307/41.

³⁵ APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 30 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku–grudniu 1942 r., z. 4 (1942); Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 2 września 1942 r. CA 354/42.

³⁶ APL, SAL, sygn. 13/8, bp. Teza nr 33 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku–grudniu 1943 r., z. 4 (1943); Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 kwietnia 1943 r. CA 15/43.

zmienione przez Wyższy Sąd Niemiecki w Radomiu – o czym była już mowa. Zwróciły na to orzeczenie uwagę władze niemieckie, a wyciąg z orzeczeń, wraz z uzasadnieniami był rozsyłany do sądów okręgowych w dystrykcie radomskim³⁷, dlatego też zostanie ono omówione. Piotrkowski Sąd Okręgowy wyrokiem z 11 grudnia 1941 r. na skutek apelacji rozwiązał pomiędzy stronami umowę dzierżawy i zasądził wyzucie z posiadania pozwanego (dzierzawcę) oraz wydanie określonej ilości zboża³⁸.

Strony zawarły umowę dzierżawy 32 morgów gruntu rolnego w dniu 6 stycznia 1940 r., pozwany zobowiązał się do płacenia czynszu za dzierżawę w naturze (zbożu), w dwóch ratach płaconych co pół roku. Pozwany nie wypełniał świadczenia wynikającego z umowy, strona powodowa złożyła notarialnie poświadczony wezwanie do uiszczenia zaległości w określonym terminie. W odpowiedzi pozwany wskazał, że jest gotowy wydać zboże wyłącznie za wcześniejszym okazaniem pozwolenia właściwej władzy niemieckiej. Wobec braku takiego pozwolenia i obowiązujących (w 1941 r.) przepisów dotyczących dostawy kontyngentów zbożowego pozwany wpłacił na konto powoda pieniądze stanowiące równowartość czynszu wynikającego z umowy. Jednocześnie pozwany oświadczył, że nie ma żadnych powodów do rozwiązania umowy. Powód nie zgodził się z tym oświadczeniem i złożył pozew do Sądu Grodzkiego w Opocznie o rozwiązanie umowy dzierżawy, eksmisję pozwanego z gruntu i zasądzenie od niego 49 metrów żyta. Powództwo zostało przez Sąd Grodzki w Opocznie oddalone. Jak wspomniano, Sąd Okręgowy w Piotrkowie zmienił wyrok i orzekł zgodnie z żądaniami pozwu. W uzasadnieniu wyroku Sąd Okręgowy podniósł, że powód na podstawie art. 267 KZ był uprawniony do rozwiązania umowy, zdaniem sądu, niemożliwe było zastosowanie art. 269 KZ w tej sprawie, ponieważ miał on zastosowanie wyłącznie do umów zawartych przed wybuchem wojny³⁹.

Faktycznym problemem, jakiego dotyczyła powyższa sprawa, była kwestia możliwości realizacji świadczeń *in natura* w Generalnym Gubernatorstwie.

37 APK, Sąd Okręgowy w Kielcach 1939–1945, sygn. 6, k. 168–169, Pismo kierownika Sądu Apelacyjnego w Radomiu do prezesów sądów okręgowych w Kielcach, Piotrkowie i Radomiu z 17 kwietnia 1943 r.: „Wobec braku literatury prawniczej, w szczególności wobec braku publikacji orzeczeń sądowych pożądaną jest, by ważniejsze rozstrzygnięcia Sądu Apelacyjnego jako ostatniej instancji dochodziły do wiadomości możliwie wielkiej ilości sędziów. Ma to szczególne znaczenie, jeśli chodzi o rozstrzygnięcia kwestii zasadniczych. (...) Powyższe zarządzenie ma odpowiednie zastosowanie do wyroków Wyższego Sądu Niemieckiego wydanych w drodze sprawdzenia”.

38 Archiwum Państwowe w Radomiu (APR), Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945 (dalej: SAR), sygn. 5, k. 102, Wykaz z motywów wyroku Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu z postępowania o sprawdzenie wyroku Sądu Okręgowego w Piotrkowie z dnia 22 lipca 1942 r. (Np 3/42).

39 APR, SAR, sygn. 5, k. 102, Wykaz z motywów wyroku Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu z postępowania o sprawdzenie wyroku Sądu Okręgowego w Piotrkowie z dnia 22 lipca 1942 r. (Np 3/42).

Władze niemieckie wyraźnie stały w sprzeczności wobec orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich), które zasądzały takie świadczenia⁴⁰. Chodziło o zapewnienie ciągłości kontyngentów żywnościowych na rzecz Niemiec. W interesie niemieckim leżało, żeby w obrocie gospodarczym nie funkcjonowała wymiana w towarach rolniczych. Dlatego też inicjowano postępowania z zakresu prawa sprawdzenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich)⁴¹. Także w omawianej sprawie Wydział Sprawiedliwości w Urzędzie Gubernatora Dystryktu Radomskiego złożył wniosek o sprawdzenie omówionego wyżej orzeczenia. De facto bowiem sąd polski (nieniemiecki) wydał orzeczenie niejako ignorując wprowadzone ustawodawstwo niemieckie albo uznając je za element trwającej wojny, który strony musiały brać pod uwagę. Wyższy Sąd Niemiecki w Radomiu uchylił wyrok Sądu Okręgowego w Radomiu z dnia 11 grudnia 1941 r., oddalił apelację powoda i zezwolił pozwanemu na czas trwania przymusowej gospodarki zbożem uiszczać ustalony w umowie czynsz dzierżawny w gotówce w wysokości równowartości żyta, według urzędowo ustalonych cen⁴².

W uzasadnieniu do wyroku zmieniającego prawomocne orzeczenie sądu polskiego (nieniemieckiego) Wyższy Sąd Niemiecki w Radomiu stwierdził, że Sąd Okręgowy interpretował art. 269 KZ zbyt ścieśniająco. Na podstawie ordynacji rynkowej (jak wskazano w uzasadnieniu „wydanej z powodu wojny”), istniał zakaz świadczeń w zbożu, na co umówiły się strony umowy. WSN w Radomiu odrzucił rozumowanie, jakie przyjął piotrkowski Sąd Okręgowy, że strony zawarły umowę już po wybuchu wojny (8 stycznia 1940 r.) i powinny być brać pod uwagę zaistniałą zmianę stosunków gospodarczych oraz to, że mogą one się jeszcze bardziej zmieniać. WSN w Radomiu podniósł, że w momencie zawierania umowy „nie miały szerokie warstwy ludności Generalnego Gubernatorstwa w ogóle najmniejszego pojęcia o totalnym kierowaniu gospodarki, które m.in. w skutkach swych wykluczało zboże z wolnego obrotu”⁴³. Zdaniem niemieckiego sądu, gdyby strony umowy wiedziały o planowanych przez władze niemieckich ograniczeniach w obrocie inaczej określiłyby świadczenia w umowie. WSN w Radomiu, powołując się na klauzulę „dobrej wiary” i interesy stron, odmienne oznaczył sposób wykonania umowy. Niepodważalnie

⁴⁰ Kwestie wyłączenia obrotu środkami rolnymi regulowały specjalne zarządzenia. Między innymi: Zarządzenie o gospodarce zbożem i paszą w roku gospodarczym 1941/1942 z 17 lipca 1941 r. (Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa, nr 64, s. 419). Analogiczne zarządzenia były wydawane także w późniejszych latach.

⁴¹ H. Mielnik, *Prawo sprawdzenia...*, s. 229 i n.

⁴² APR, SAR, sygn. 5, k. 102, Wykaz z motywów wyroku Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu z postępowania o sprawdzenie wyroku Sądu Okręgowego w Piotrkowie z dnia 22 lipca 1942 r. (Np 3/42).

⁴³ *Ibidem*, k. 103.

chodziło o ochronę wyłącznie interesów niemieckich (zapewnienie ciągłości, niczym nieograniczonych, dostaw kontyngentów żywności)⁴⁴.

Następny ważny problem, jaki był rozstrzygany przez orzeczenia sądów ostatniej instancji, dotyczył możliwości zmiany i ustania, na gruncie art. 269 KZ, świadczeń powstałych w wyniku wydania prawomocnych orzeczeń sądowych. Tę linię interpretacyjną, wyłączającą możliwość zmiany albo rozwiązania, ze względu na nadzwyczajne wypadki, świadczeń zasądzonych prawomocnym wyrokiem sądowym potwierdzały wszystkie tezy prawne sądów apelacyjnych z okresu okupacji niemieckiej. Sąd Apelacyjny w Warszawie stwierdził, że skoro sąd orzekł, że umowa ma być wykonana, i określił, w jaki sposób, nie może już w trybie art. 269 KZ rozwiązywać też umowy, względnie zmieniać sposobu jej wykonania, który został już prawomocnie ustalony. Wobec tego nie można było uwzględnić, opartego na przepisie art. 269 KZ, żądania pozwu o zredukowanie zasądzonej prawomocnym wyrokiem sumy, ze względu na zaszłe po zapadnięciu tego wyroku nadzwyczajne wypadki wojenne⁴⁵. Podobnie także stwierdził Sąd Okręgowy w Siedlcach:

(...) art. 269 KZ daje sądowi prawo dokonywania w pewnych przypadkach zmian w obowiązującej stronie umowie, lecz uprawnienie to może być wykonywane jedynie dopóty, dopóki stosunki prawne między stronami reguluje dana umowa, z chwilą zaś, gdy stosunki te zostaną uregulowane prawomocnym wyrokiem sądowym, postanowienia umowne przestają już istnieć wobec zastąpienia ich przez orzeczenie sądowe, które w myśl art. 381 kpc obowiązuje odtąd nie tylko strony i sąd, który je wydał, ale także inne sądy i urzędy, nie jest zatem sąd władny zmienić na zasadzie art. 269 KZ swego prawomocnego wyroku, który może być zmieniony jedynie w wyniku wznowienia postępowania (art. 442-457 kpc) z tych względów podlega oddaleniu oparte na art. 269 KZ powództwo (...)⁴⁶.

44 Możliwość stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* (art. 269 KZ) była nacechowana politycznie i gospodarczo także po zakończeniu II wojny światowej. Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 31 października 1952 r. (C 2049/52; „Państwo i Prawo” 1953, nr 12, s. 909: „W sprawie atoli trudności i rażące straty, na które pozwany się powołuje, mianowicie przejście majątku R. na cele reformy rolnej i upaństwowienie przedsiębiorstwa, które stanowiło jedno z głównych źródeł dochodów pozwanego, są następstwami aktów ustawodawczych, wydanych w związku z przebudową ustroju Państwa, a – jak trafnie zaznacza strona powodowa – zmiana ustawodawstwa nie mieści się w pojęciu „nadzwyczajnych wypadków” w rozumieniu art. 269 KZ”. Na temat prawnych aspektów reformy rolnej więcej w: R. Jastrzębski, *Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, nr 1, s. 111-151.

45 APL, SAL, sygn. 13/5, bp. Teza nr 28 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach październiku-grudniu 1942 r., z. 4 (1942); Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 1 dnia sierpnia 1941 r. Nr CA 307/41.

46 APL, SAL, sygn. 13/8, bp. Teza nr 26 ze Zbioru tez i opinii opracowanych przez Biuro Orzecznictwa przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie w miesiącach lipcu-wrześniu 1943 r., z. 3 (1943); Wyrok Wydziału Odwoławczego Sądu Okręgowego w Siedlcach z dnia 16 października 1942 r. Ca 404/41.

Tej problematyki prawnej dotyczyła, m.in., także specjalnie wydana teza prawna Sądu Apelacyjnego w Radomiu, o której już była mowa. Witold Prądzyński, kierownik Sądu Apelacyjnego w Radomiu, przedstawił do rozstrzygnięcia trzy kwestie prawne:

- I. Czy sąd może stosować art. 269 KZ odnośnie do świadczeń, ustalonych prawomocnie tytułami egzekucji sądowej, wymienionymi w art. 527 §§1, 3 i 5 KPC⁴⁷, powstałymi bądź przed wybuchem obecnej wojny, bądź też w czasie obecnej wojny?
- II. Czy przy stosowaniu art. 269 KZ wystarczy samo twierdzenie strony co do zaistnienia nadzwyczajnego wypadku, czy też twierdzenie to należy uzupełnić dowodami, że na skutek zaistnienia owego nadzwyczajnego wypadku świadczenie byłoby połączone z nadmiernymi trudnościami lub groziłoby stronie rażącą stratą, czego strony nie mogły przewidzieć przy zawarciu umowy?
- III. Czy w razie zajęcia stanowiska, że w pewnych przypadkach nie można stosować art. 269 KZ może sąd orzec, że ze względów słuszności w pewnych szczególnych przypadkach, mimo braku specjalnego w tym kierunku przepisu prawnego:
 - a) rozkłada się na raty świadczenia wypływającego z umowy,
 - b) rozkłada się na raty świadczenia, ustalone prawomocnym orzeczeniem sądowym, zaopatrzonym w klauzule wykonalności, jak to orzekł jeden z sądów okręgowych, i czy w powyższych wypadkach sąd kierować się może art. 107 KZ⁴⁸.

W odpowiedzi na pierwsze pytanie skład formułujący tezę stwierdził, że sąd nie może stosować art. 269 KZ do świadczeń, które powstały na podstawie prawomocnych sądowych tytułów egzekucyjnych, wymienionych w art. 527 §§1 i 3 KPC, bez względu na moment ich powstania. W tezie podkreślono, że powyższe ograniczenie nie dotyczy ugód sądowych i zawartych przed sądami

⁴⁷ Treść art. 527 KPC:

Tytułami egzekucji sądowej są:

- 1) orzeczenie sądu powszechnego, prawomocne lub podlegające natychmiastowemu wykonaniu, jak również ugoda, zawarta przed sądem powszechnym;
- 2) orzeczenie sądu szczególnego, podlegające wykonaniu, jeżeli egzekucja nie jest zastrzeżona innym władzom;
- 3) wyrok sądu polubownego i ugoda, zawarta przed tym sądem;
- 4) inne orzeczenia, ugody i akty, które z mocy ustawy podlegają wykonaniu w drodze egzekucji sądowej;
- 5) akt notarialny, w którym dłużnik poddał się egzekucji i który obejmuje obowiązek zapłaty sumy pieniężnej lub uiszczenia innych rzeczy zamiennych, ilościowo w akcie oznaczonych, albo też obowiązek wydania lub zwrotu rzeczy indywidualnie oznaczonej, gdy termin zapłaty, uiszczenia, wydania lub zwrotu jest w akcie wskazany.

⁴⁸ APR, SAR, sygn. 5, k. 126, Teza nr 17 Sądu Apelacyjnego w Radomiu z 27 marca 1943 r. w sprawie stosowania art. 269 KZ.

polubownymi oraz tytułów wykonawczych opartych na aktach notarialnych (art. 527 §5 KPC) i w odniesieniu do tych źródeł zobowiązań możliwe jest stosowanie art 269 KZ. Powyższe rozróżnienie wynikało z podziału prawomocnych tytułów egzekucyjnych, wymienionych w art. 527 §§1, 3 i 5 KPC, na posiadające prawomocność materialną (art. 381 KPC) i te której nie posiadały tej cechy. Sąd podkreślił, że do tytułów egzekucji sądowych posiadających prawomocność materialną „nic już nie może być zmienione”. Tytuły te obowiązywały strony, wszystkie sądy i urzędy, bez względu na to czy powstały przed, czy po wybuchu wojny. W uzasadnieniu dodano, że jedynie specjalnie wydane rozporządzenie (zapewne chodzi o rozporządzenie władz GG) mogłoby przełamać zasadę prawomocności materialnej i umożliwić stosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*⁴⁹.

W odpowiedzi na drugie zagadnienie sformułowano tezę, że strona ubiegająca się o ingerencję przez sąd w stosunek umowny ma obowiązek wskazać przesłanki faktyczne uprawniające do zastosowania art. 269 KZ oraz w razie potrzeby je udowodnić, samo twierdzenie co do zajścia nadzwyczajnego wypadku miało nie wystarczyć⁵⁰. Radomski sąd apelacyjny uzasadnił, że w tym zagadnieniu chodziło o twierdzenia natury faktycznej, a nie prawnej, które podlegały określonym przez przepisy kodeksu postępowania cywilnego zasady dowodowe (art. 243 i n. KPC). Dowodzeniu podlegały więc fakty sporne, jeżeli nie były powszechnie znane lub znane sądowi urzędowo. Po udowodnieniu wszystkich przesłanek faktycznych wskazanych w art. 269 KZ, sąd miał rozpatrzyć, czy zachodziła konieczność zmiany stosunku umownego⁵¹.

Na trzecie i ostatnie zagadnienie udzielono odpowiedzi, że sąd, który wyklucza możliwość zastosowania art. 269 KZ, wobec braku przepisów szczególnych, nie może, nawet w nadzwyczajnych sytuacjach, rozkładać świadczeń na raty, jedynie ze względów słuszności. Artykuł 107 KZ, służący do ustalenia treści oświadczeń woli stron umowy, ale nie jej zmiany, nie dawał ku temu podstawy prawnej. Wyraźnie radomski sąd apelacyjny podkreślił, że jakiegokolwiek zmiany w tym przypadku (zagadnienie to nawiązywało do poprzedniego pytania, o możliwość zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* do określonych sądowych tytułów egzekucyjnych) świadczeń wyłącznie na podstawie „względów słusz-

49 APR, SAR, sygn. 5, k. 127-128, Teza nr 17 Sądu Apelacyjnego w Radomiu z dnia 27 marca 1943 r. w sprawie stosowania art. 269 KZ. Odmienny pogląd, uznający możliwość oznaczenia sposobu wykonania, wysokości świadczenia, zasądzonych prawomocnym wyrokiem sądu, gdy zmiana stosunków nastąpiła po wydaniu wyroku, został wyrażony po wojnie w orzeczeniu SN z 1 marca 1946 r. C I 38/46. Za: A. Brzozowski, *Wpływ zmiany...*, s. 78.

50 APR, SAR, sygn. 5, k. 126. Teza nr 17 Sądu Apelacyjnego w Radomiu z dnia 27 marca 1943 r. w sprawie stosowania art. 269 KZ.

51 Ibidem, k. 129.

ności” podważałyby generalną zasadę prawomocności materialnej i uprawniałyby sędziego do dowolnej zmiany orzeczeń innych sądów (art. 382 KPC)⁵².

Konkluzje

Sądy polskie (nieniemieckie) w nadzwyczajnych warunkach, jakie obiektywnie nastąpiły (co nie było kwestionowane w orzeczeniach), starały się z jednej strony zapewnić ochronę interesów podmiotów prawa, poprzez ingerencję w ustalone stosunki umowne. Z drugiej natomiast strony starały się nie podważać innych kluczowych zasad prawnych, takich jak *pacta sunt servanda*, czy prawomocność materialna orzeczeń sądowych. Restrykcyjna linia orzecznicza zakreślona przez sądy polskie (nieniemieckie) dotycząca m.in. możliwych źródeł zobowiązań, które podlegały ewentualnej modyfikacji, czy świadczeń ustalonych prawomocnymi wyrokami, została przełamana w orzecznictwie Sądu Najwyższego z okresu powojennego⁵³.

Klauzula *rebus sic stantibus* (art. 269 KZ) nie była stosowana bezwarunkowo, niezbędne było udowodnienie zaistnienia przesłanek faktycznych, określonych przez kodeks zobowiązań, dopiero po tym sąd, po rozważeniu dobrej wiary stron, ich interesów i zasad słuszności, ingerował i modyfikował stosunek umowny. Omówiona instytucja była wykorzystywana przede wszystkim przez strony tych umów, których przedmiot dotyczył obszaru ingerencji (polityki) władz niemieckich w GG. Były to m.in. kwestie lokalowe (umowy najmu) czy świadczenia in natura. Dla stron tych stosunków zastosowanie art. 269 KZ było elementem obrony przed naruszeniem ich interesów, np. w sytuacji eksmisji lokatorów.

Co do zasady, sądy stosowały art. 269 KZ tylko do tych umów, które zawarte zostały przed wybuchem wojny. W orzeczeniach pojawiała się argumentacja, że strony już po wybuchu wojny i rozpoczęciu okupacji musiały brać pod uwagę, przy ustalaniu świadczeń, istniejące okoliczności i ich zmienność.

Przedstawione w artykule orzeczenia sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie, w większości podniesione do rangi tez prawnych, częściowo obrazują w jaki sposób okupacja niemiecka wpłynęła na obrót prawny. Orzecznictwo sądów polskich (nieniemieckich) nie było instrumentem realizacji celów władz niemieckich. Sądy starały się chronić interesy prawne stron, czasami wbrew wprowadzonemu ustawodawstwu niemieckiemu

⁵² Ibidem, k. 129-131.

⁵³ A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus...*, s. 78.

w GG (zgoda na wypowiedzenie umowy najmu; zakaz świadczeń in natura) – przywrócić przynajmniej częściowo elementarną słusność.

Wyniki przedstawionych badań poszerzyły stan wiedzy na temat stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* w okresie okupacji niemieckiej na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. Scharakteryzowane zostały rodzaje umów, sytuacje faktyczne i problemy prawne, w których zdecydowano się na zastosowanie art. 269 KZ. Powyższe orzeczenia mają spore znaczenia poznawcze, rozszerzają praktykę stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* o perspektywę okupacji niemieckiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach 1939–1945: 6

Archiwum Państwowe w Lublinie, Sąd Apelacyjny w Lublinie 1918–1944: sygn. 13/5, 13/8

Archiwum Państwowe w Radomiu, Sąd Apelacyjny w Radomiu 1939–1945: 5

Akty prawne

Ustawa z dnia 11 kwietnia 1924 r. o ochronie lokatorów (t.j. Dz.U. 1936 nr 39, poz. 297).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego (t.j. Dz.U. 1932 nr 112, poz. 934).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. 1933 nr 82, poz. 598, z późn. zm.).

Ustawodawstwo niemieckie Generalnego Gubernatorstwa

Rozporządzenie o sprawach mieszkaniowych z 3 marca 1941 r., (Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa, nr 16, s. 75).

Zarządzenie o gospodarce zbożem i paszą w roku gospodarczym 1941/1942 z dnia 17 lipca 1941 r. (Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa, nr 64, s. 419).

Literatura

Bieluk J., *Nadzwyczajna zmiana stosunków i jej wpływ na zobowiązania (klauzula rebus sic stantibus). Komentarz praktyczny z orzecznictwem*, Warszawa 2020.

Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014.

- Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w prawie polskim (na tle niektórych państw obcych)*, Warszawa 1992.
- Danek K., *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania umowne według Kodeksu Zobowiązań na tle Kodeksu Cywilnego i Austriackiego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1937.
- Gawlik Z., *Klauzula rebus sic stantibus w znowelizowanym kodeksie cywilnym*, „Nowe Prawo” 1990, nr 10-12.
- Gawlik Z., *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania de lege lata i de lege ferenda*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe” 1987, nr 3.
- Gawlik Z., *W sprawie klauzuli rebus sic stantibus w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 3.
- Jarkowska A., *Criminal cases involving Jews heard in Krakow District Court in the period 1939–1944. A contribution to further research*, „Holocaust Studies. A Journal of Culture and History” 2021, <https://www.tandfonline.com/doi/a bs/10.1080/17504902.2021.1914959>, (08.03.2022).
- Jastrzębski R., *Geneza i znaczenie klauzuli rebus sic stantibus w polskim prawie prywatnym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2010, t. 13, <https://repozytorium.ka.ed u.pl/handle/11315/27 811>, (08.03.2022).
- Jastrzębski R., *Kodeks cywilny austriacki (ABGB) a wykonanie zobowiązań pieniężnych w II Rzeczypospolitej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, t. 6, z. 3, <http://www.ejournals.eu/Krakowskie- Studia-z-Hi storii-Panstwa-i-Prawa/201 3/Tom-6-Zeszyt- 3-2013/art/2291>, (08.03.2022).
- Jastrzębski R., *Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, nr 1, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/cph/article /view/15180>, (08.03.2022).
- Jędrejek G., *Polski kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2001, t. 11, z. 1, <https://ojs.tnkul.pl/index.php/rnp/ article/dow nload/7283/7281>, (08.03.2022).
- Korzonek J., Rosenblüth I., *Kodeks zobowiązań. Komentarz*, t. 1-2, Kraków 1937.
- Liebeskind A., *Wpływ zmiany stosunków na treść zobowiązania*, „Głos Adwokatów” 1935, z. 7-8 i 9-10.
- Longchamps de Bérier R., *Polskie prawo cywilne. Zobowiązania*, Lwów 1939.
- Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, Poznań 1948.
- Marczak-Oborski S., *Teatr czasu wojny 1939–1945*, Warszawa 1967.
- Mielnik H., *Charakter tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów apelacyjnych w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, z. 3, https://repozytorium.uni.w roc.pl/Content/ 128588/PDF/10_M ielnik_ H_Charakter_tez_prawnych_pol-skich_nieniemieck ich_sadow_apelacy jnych_w_Generalnym_Gubernatorstwie.pl, (08.03.2022).

- Mielnik H., *Legal theses of the Kraków Court of Appeal in 1940-1943*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2021, t. 14 (2021), z. 1, <https://www.ejournals.eu/plik/i/a/rt/18830/>, (08.03.2022).
- Mielnik H., *Prawo sprawdzenia prawomocnych orzeczeń sądów polskich (nieniemieckich) w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej. Orzecznictwo Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2020, t. 72, z. 1, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/cph/article/view/24096>, (08.03.2022).
- Mielnik H., *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1944*, Lublin 2020.
- Mielnik H., *Tezy prawne z zakresu prawa karnego wydawane przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie (1940–1943)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2021, t. LXXIII, z. 1, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/cph/article/view/28662>, (08.03.2022).
- Mielnik H., *The legal status of the Jews in proceedings before the Polish (non-German) courts in the Lublin district of the General Government during World War II*, Acta historico-iuridica Pilsnensia 2018: Stát a právo v běhu času, red. Villem Knoll, Plzen 2019.
- Mielnik H., *The Problems of Confiscation of Private Property in the Legal Theses of Polish (non-German) Courts of Appeal in General Government During World War II*, [w:] *Stosowanie prawa. Historia, praktyka, społeczeństwo*, red. Z. Kopania, Łódź – Kraków 2021.
- Mielnik H., *The role of the legal theses of Polish (non-German) courts of appeal in the General Government (1940-1944)*, „Journal on European History of Law” 2021, t. 12, nr 1.
- Przybyłowski K., *Klauzula „rebus sic stantibus” w rozwoju historycznym*, Lwów 1926.
- Przybyłowski K., *Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania („Clausula rebus sic stantibus” – jej renesans w dobie współczesnej)*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1926, r. 51.
- Robaczyński W., *Powrót klauzuli rebus sic stantibus*, „Palestra” 1991, t. 35, nr 11-12.
- Robaczyński W., *Sądowa zmiana umowy*, Warszawa 1998.
- Rosenblüth I., *Zmiana zobowiązań ze względu na nadzwyczajne wypadki*, „Nowy Kodeks Zobowiązań” dodatek do „Gazety Sądowej Warszawskiej” 1935, nr 16.
- Rundstein S., *Nieemożność wykonania zobowiązań a wojna*, „Themis Polska” 1918.
- Szarota T., *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 2010.
- Szulczyński A., *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, Warszawa 2020.
- Wrzyszc A., *O organizacji okupacyjnego sądownictwa polskiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Zeszyty Majdanka” 1992, t. XIV.
- Wrzyszc A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- Zarzycki Z., *Rozwód w świetle akt Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918–1945*, Kraków 2010.

STRESZCZENIE

Klauzula *rebus sic stantibus* (art. 269 kodeksu zobowiązań) w warunkach okupacji niemieckiej w Generalnym Gubernatorstwie w świetle tez prawnych polskich (nieniemieckich) sądów

W wyniku przeprowadzonych badań wyselekcjonowano piętnaście tez prawnych dotyczących bezpośrednio albo pośrednio interpretacji art. 269 KZ. Odnaleziono także jedno orzeczenie Wyższego Sądu Niemieckiego w Radomiu (dalej: WSN w Radomiu) wydane w ramach procedury prawa sprawdzenia. Wszystkie orzeczenia zostały poddane analizie pod kątem zakreślonych celów artykułu. W odnalezionych tezach prawnych sądy odniosły się do kilku problemów natury prawnej związanych ze stosowaniem art. 269 KZ. Tezy prawne można pogrupować w trzy zespoły tematyczne. Pierwszy zespół orzeczeń dotyczył ogólnej problematyki możliwości zmiany treści zobowiązania. W drugim zespole znajdują się tezy dotyczące kwestii stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* do umów najmu. Ostatni zespół to tezy prawne poruszające problem możliwości zastosowania art. 269 KZ do świadczeń powstałych na podstawie prawomocnych orzeczeń sądowych (sądowych tytułów egzekucyjnych). Sądy polskie (nieniemieckie) w nadzwyczajnych warunkach, jakie obiektywnie nastąpiły (co nie było kwestionowane w orzeczeniach), starały się z jednej strony zapewnić stronom ochronę ich interesów, poprzez ingerencję w ustalone stosunki umowne. Z drugiej natomiast strony, starano się nie podważać innych zasad prawnych, takich jak *pacta sunt servanda*, czy zasady prawomocności materialnej. Omówiona instytucja była wykorzystywana przede wszystkim przez strony tych umów, których przedmiot dotyczył obszaru ingerencji (polityki) władz niemieckich w GG. Sądy stosowały art. 269 KZ, co do zasady, tylko do tych umów, które zawarte zostały przed wybuchem wojny. Wyniki przedstawionych badań poszerzyły stan wiedzy na temat stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* w okresie okupacji niemieckiej na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. Scharakteryzowane zostały rodzaje umów, sytuacje faktyczne i problemy prawne, w których zdecydowano się na zastosowanie art. 269 KZ. Powyższe orzeczenia mają spore znaczenie poznawcze, rozszerzają praktykę stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* o perspektywę prawdziwej wojny.

SUMMARY***Rebus sic stantibus* Clause (Article 269 Code of Obligations) in the Conditions of the German Occupation in the General Government. The Perspective of the Polish (Non-German) Courts Legal Theses**

As a result of the research, fifteen legal theses were selected, directly or indirectly regarding the interpretation of Art. 269 Code of Obligations. One decision of the Higher German Court in Radom issued under the procedure of the right of verification was also found. All judgments were analyzed in terms of the stated objectives of the article. In the legal theses found, the courts referred to several legal problems related to the application of Art. 269. Described legal theses can be grouped into three thematic groups. The first group of judgments concerned the general issues of the possibility of changing the content of an obligation. The second group includes theses concerning the application of the *rebus sic stantibus* clause to lease contracts. The last group is the legal theses addressing the problem of the applicability of Art. 269 to benefits based on legally valid court decisions (court enforcement orders). Polish (non-German) courts, in extraordinary conditions that occurred objectively (which was not challenged in the rulings), tried, on the one hand, to ensure the protection of the parties' interests by interfering with the agreed contractual relations. On the other hand, efforts were made not to undermine other legal principles, such as *pacta sunt servanda*, or substantive legitimacy. The institution in question was used primarily by the parties in the agreements the subject of which concerned the area of interference (policy) of the German authorities in the General Government. The courts applied Art. 269, in principle, only to those contracts that were concluded before the outbreak of the war. The results of the presented research broadened the knowledge on the use of the *rebus sic stantibus* clause during the German occupation in the territory of the General Government. For example, about the types of contracts, factual situations, and legal problems in which it was decided to apply Art. 269. The above judgments have considerable significance, they extend the practice of using the *rebus sic stantibus* clause to include the perspective of German occupation.